

УДК 339.1: 631.1

Ю. О. Авраменко,
аспірант, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", м. Київ

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Yu. Avramenko,
Postgraduate Student, National Scientific Center — "Institute of Agricultural Economics", Kyiv

FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF COMPETITIVENESS OF THE FARMS

Конкурентоспроможність фермерських господарств залежить від багатьох передумов як внутрішніх, так і зовнішніх, що можуть забезпечити завоювання та утримання конкурентних позицій, тривале перебування на сільськогосподарському ринку. У статті проаналізовано розвиток конкурентоспроможності фермерських господарств через сучасний стан їх сільськогосподарської діяльності. Дослідження засноване на якісному аналізі специфіки фермерської діяльності, економічній літературі з питань конкурентоспроможності фермерського господарства. Підґрунтям дослідження є сучасні статистичні дані та концепції розвитку аграрного сектору економіки й сільської місцевості. Результатом роботи є аналіз факторів розвитку конкурентоспроможності фермерських господарств на аграрних ринках України.

The competitiveness of farming depends on many prerequisites, both internal and external, that can provide gain and retain competitive positions, prolonged exposure to Ukrainian agricultural market. In the article the development of the competitiveness of farming is offered to analyze through the current state of agricultural activity as a direct ability to be competitive conditions a priori. The research is based on qualitative analysis of the specific farming activities, economic literature of the competitiveness of farming. The basis of this research is advanced statistics and the concept of strategic development of the agricultural sector and rural areas. The result of the work is the analysis of the factors of competitiveness of the farms in the agricultural market of Ukraine.

Ключові слова: конкурентоспроможність фермерських господарств, чинники конкурентоспроможності, фермерство, сільськогосподарська діяльність, український сільськогосподарський ринок.

Key words: competitiveness of farms, factors of competitiveness, farming, agricultural activities, Ukrainian agricultural market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За роки інституційних трансформацій національної економіки фермерські господарства стали невід'ємною складовою сільськогосподарського сектору економіки України, джере-

лом підтримання продовольчої безпеки держави та забезпечення високоякісною різноманітною продукцією, поширеною формою самореалізації селянина як підприємця та особистості. Це наслідок прагнень підприємливих ук-

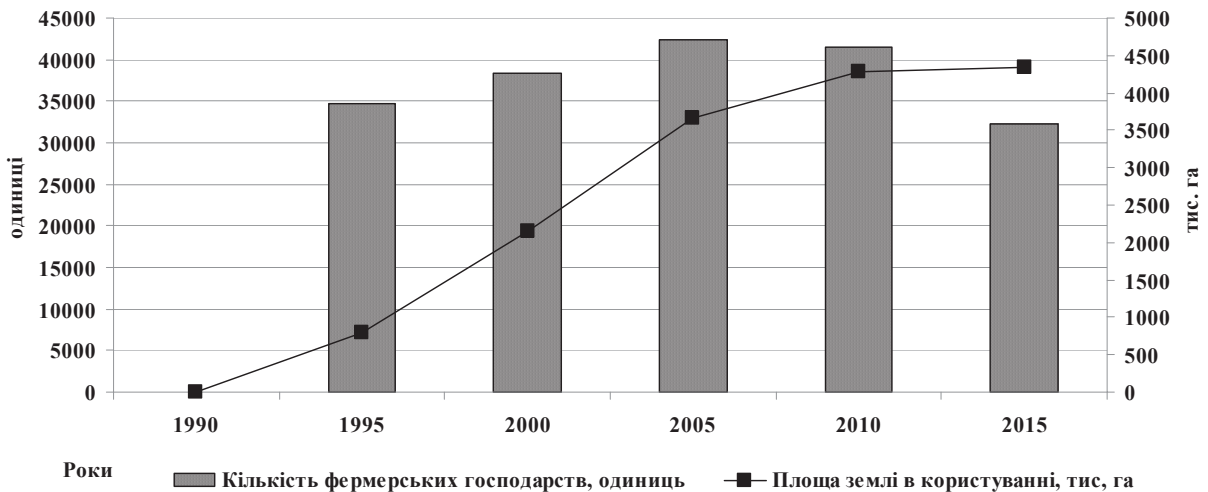

Рис. 1. Динаміка кількості фермерських господарств та їх площі

Джерело: [6].

раїнських селян до здійснення самостійної господарської діяльності у сфері товарного виробництва, а також деяких заходів щодо підтримки розвитку фермерських господарств з боку держави. У зв'язку з намірами України інтегруватися у європейський ринковий простір, створення середовища для розвитку конкурентоспроможності фермерських господарств є необхідною передумовою соціально-економічного розвитку українського села.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Як специфічна соціально-економічна ланка та історична форма підприємницької діяльності, фермерські господарства потребують

інституційного забезпечення. Діяльність фермерських господарств регулюється аграрним законодавством, яке у більшості країн має національні особливості, на чому наголошує у своїй роботі В.П. Горьовий [7]. Становлення фермерських господарств України досліджено у працях В.М. Заяця [8; 9], В.К. Збарського [10], Ю.О. Лупенка [14], М.Й. Маліка [12], М.М. Кропивка [11] інших дослідників розвитку малого і середнього підприємництва на селі. Разом з тим, на сьогодні відкритим залишається проблема взаємозв'язку зовнішніх (інституційних та макроекономічних) та внутрішніх (мікроекономічних) чинників розвитку конкурентоспроможності фермерських господарств.

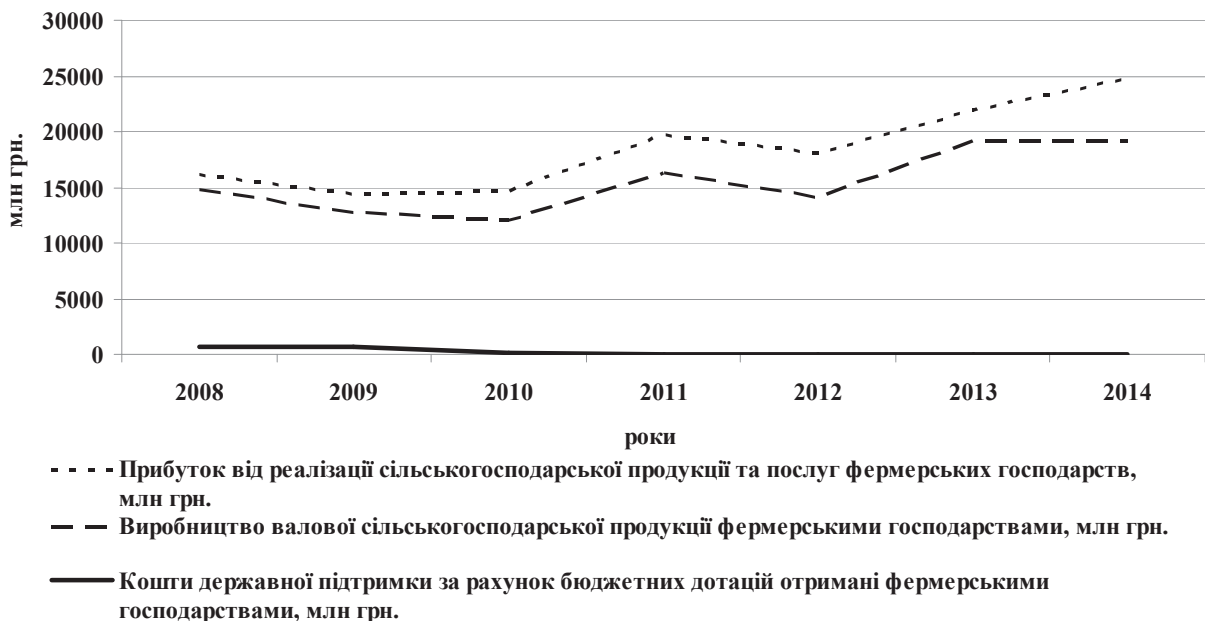

Рис. 2. Динаміка основних показників фермерських господарств

Джерело: [6].

Таблиця 1. Правові норми, що регулюють відносини у сфері виробничо-господарської діяльності фермерських господарств

	<i>Законодавчі та нормативно-правові акти</i>	<i>Характеристика</i>
Загального (уніфікованого) характеру	<i>Конституція України</i>	дбає про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклується про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагне розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу
	<i>Господарський кодекс України</i>	має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва
	<i>Земельний кодекс України</i>	регулює земельні відносини з метою забезпечення права на землю громадян, юридичної осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель
	<i>Цивільний кодекс України</i>	регулює особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юр. рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників
	<i>Податковий кодекс України</i>	регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів
Спеціального (диференційованого) характеру	<i>Закон України «Про фермерське господарство»</i> від 19.06.2003 № 973-IV	визначає правові, економічні та соціальні засади створення, діяльності захисту фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України
	<i>Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України»</i> від 24.06.2004 № 1877-IV	визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, цінновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку
	<i>Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»</i> від 22.03.2012 № 4618-VI	визначає правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва
	<i>Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»</i> від 17.06.2004 № 1807-IV	визначає правові засади здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, регулює відносини в цій сфері та спрямований на поліпшення добробуту сільського населення та розвиток сільської місцевості
	<i>Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»</i> від 17.07.1997 № 469/97-ВР	визначає правові, організаційні, економічні та фінансові особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів
	<i>Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам»</i> від 25.08.2004 № 1102	визначає механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті Мініагрполітики для надання підтримки фермерським господарствам через Укрдердфінд і його регіональні відділення
	<i>Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку та умов проведення конкурсу для надання фінансової підтримки фермерським господарствам»</i> від 02.09.2011 № 441	
	<i>Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження форм документів для надання фінансової підтримки фермерським господарствам»</i> від 14.09.2011 № 468	

Джерело: розроблено автором.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз факторів розвитку конкурентоспроможності вітчизняних фермерських господарств на ринках сільськогосподарської продукції та виробничих факторів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фермерські господарства є основною формою аграрного виробництва більшості економічно-розвинених країн. У західних країнах із часом змінювалося не тільки фермерство як спосіб і форма господарювання, а й усі умови (інституційне забезпечення та ринкова інфраструктура) формування фермера як конкуруючого підприємця та власника. Взаємний вплив і вигідна взаємодія фермерства та сфери послуг сформували тип господарювання, який нині сприймається як взірць організації аграрного бізнесу. В Україні ж відповідна трансформація здійснюється відносно — після набуття незалежності нашої держави. Її першим етапом

було реформування пострадянських колективних сільськогосподарських підприємств на засадах права кожного селянина на дозволена законом підприємницьку діяльність, приватної власності на землю та майно [10, с. 156].

Зокрема площа використовуваних фермерськими господарствами сільгоспугідь мала стійку тенденцію до зростання (рис. 1), яка є свідченням відповідної підтримки державою фермерського руху, що включала:

— розпаювання земель та майна колективних сільськогосподарських підприємств з 1991 по 2003 роки;

— положення Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 року, згідно з яким фермерські господарства отримали можливість орендувати земельні ділянки та земельні частки (паї) у їх власників, виділяти їх єдиним масивом, використовувати спрощений порядок реєстрації договорів оренди тощо;

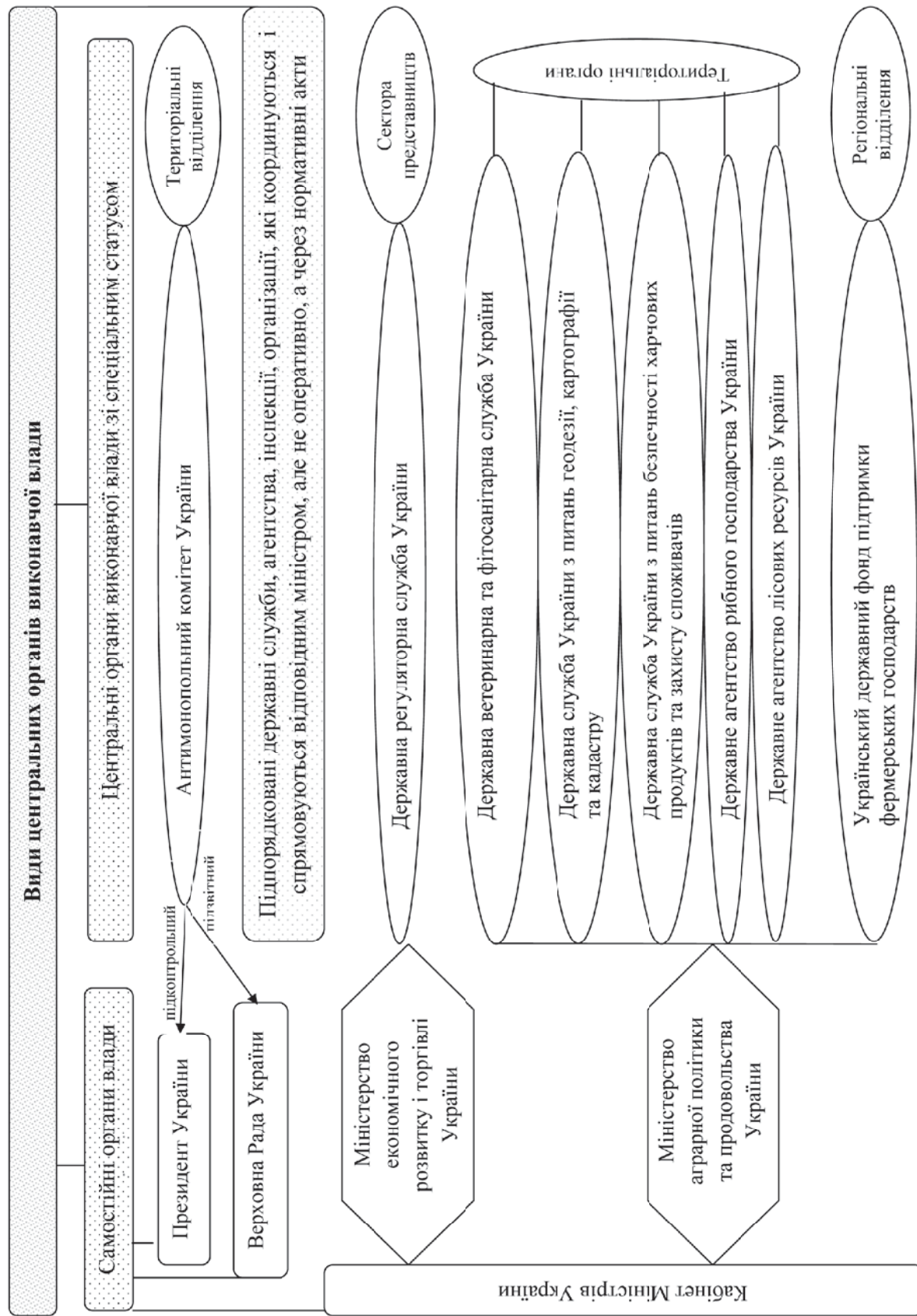
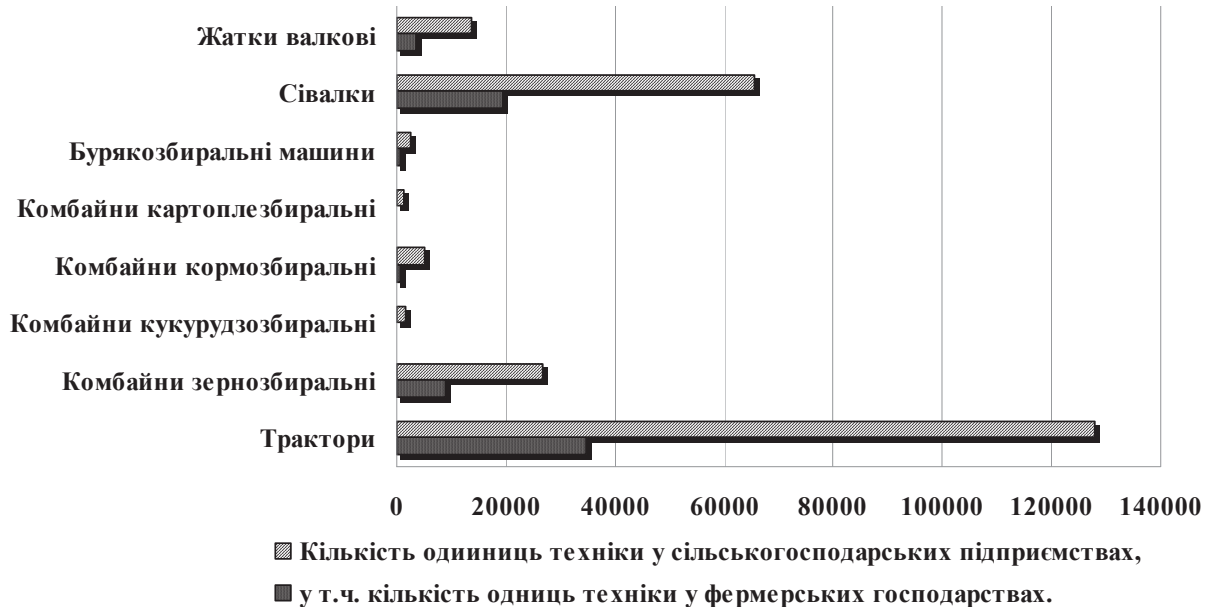

Рис. 3. Структура органів влади, що має сприяти розвитку фермерського господарства

Джерело: Розроблено автором.

Рис. 4. Технічне оснащення сільськогосподарських підприємств у 2015 р.

Джерело: [6].

— створення Українського державного фонду підтримки фермерських господарств (далі — Укрдержфонд) і наданням ним пільгових кредитів та компенсацій на виробництво певних видів продукції за рахунок коштів державного бюджету України.

У період, що розпочався із середини 90-х років минулого століття, швидко зростала також чисельність фермерських господарств. Пік такого зростання припадає на 2004—2008 роки, після чого відбувається помітне зменшення кількості фермерських господарств. Це пов'язано, насамперед, з їх укрупненнями та реорганізаціями, що є наслідками світової фінансової кризи 11, а також проблемами статистичної звітності попередніх років. В останні роки спостерігаємо нестійку тенденцію зростання виробництва валової фермерськими господарствами сільськогосподарської продукції, отриманого ними прибутку та незмінно символічну державну підтримку (рис. 2).

Виходячи з того, що категорія "конкурентоспроможність" поєднує в собі інформацію про фактори, які можуть забезпечити завоювання та утримання ними конкурентних позицій, тривале перебування на ринку [12, с. 17], вважаємо, що сталому розвитку конкурентоспроможності фермерських господарств має сприяти підтримка таких її складових:

1. Забезпечення інтересів фермера як самодостатнього підприємця. Оскільки фермерське господарство є організаційно-правовою формою підприємницької сільськогосподарської діяльності громадян [2], а форма підприєм-

ництва — це закріплений нормами права механізм створення, здійснення господарської діяльності, управління майном, визначення повноважень, джерел його фінансування [15, с. 13], то важливо мати на увазі, що фермер вільний і самостійний лише у межах закону. Діяльність фермерських господарств регулюється на основі цілого, постійно зростаючого ряду правових норм (табл. 1), які відносяться до загальних і спеціальних законів та підзаконних актів.

Виходячи із того, що в аграрному законодавстві присутній не тільки окремий закон, який регламентує існування фермерського господарства, а й низка інших обумовлюючих його діяльність законодавчих актів, можна в цілому констатувати реалізацію конституційних принципів підприємницької діяльності для фермерських господарств.

2. Прозора та максимально проста взаємодія з органами влади. У сфері підприємництва українська держава декларує політику захисту, підтримання, сприяння розвитку економічної конкуренції та обмеженню монополізму [1], відповідальним державним органом за реалізацію якої визначено Антимонопольний комітет України (рис. 3).

Провідне місце у системі аграрної політики держави займає Кабінет Міністрів України, оскільки саме він спрямовує та координує розвиток сільськогосподарського напрямку економіки через підлеглі йому центральні органи виконавчої влади.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що формує та реа-

Таблиця 2. Наявність сільськогосподарської техніки в фермерських господарствах

	Кількість техніки		
	у 2015 році усього, шт.	у розрахунку на 1 фермерське господарство, шт. *	у розрахунку на 100 га ріллі, шт. *
Трактори	34 528	1,07	0,82
Комбайни зернозбиральні	8 774	0,27	0,21
Комбайни кукурудозбиральні	321	0,01	0,01
Комбайни кормозбиральні	493	0,02	0,01
Комбайни картоплезбиральні	434	0,01	0,01
Бурякозбиральні машини	513	0,02	0,01
Сівалки	19 342	0,60	0,46
Жатки валкові	3 592	0,11	0,09

Джерело: [6].

Примітка: * — розраховано автором.

лізує державну політику у сфері розвитку підприємництва, є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Воно координує політику у цій сфері через підпорядковану йому Державну регуляторну службу України, яка у свою чергу реалізує державну регуляторну політику, політику з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності (підприємництва), ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності та дерегуляції господарської діяльності.

В аграрному секторі економіки повноваження щодо реалізації державної політики забезпечує Міністерство аграрної політики та продовольства України (далі — Мінагрополітики). Мінагрополітики, через підпорядковані йому центральні органи виконавчої влади (рис. 3) шляхом стандартизації, сертифікації, контролю, визначенню доступу до виробничих ресурсів, забезпечує підтримку сільськогосподарських підприємств, зокрема сімейних фермерських господарств [14; 16]. З метою підвищення конкурентоздатності сільського господарства в цілому та сприяння розвитку сільських територій відповідно до міжнародних стандартів Мінагрополітики розробило "Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господар-

ства та сільських територій на 2015—2020 роки" та проект Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [4], що включають підтримку малих сільськогосподарських товаровиробників — насамперед фермерських та кооперованих селянських господарств.

3. Гарантування державної підтримки високоефективного використання сільськогосподарських угідь. За реалізацію державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств з 2002 року відповідає Укрдержфонд [2], який є державною бюджетною установою. Фінансова підтримка надається на конкурсних засадах на безповоротній основі за бюджетною програмою "Фінансова підтримка фермерських господарств" та на поворотній основі за бюджетною програмою "Надання кредитів фермерським господарствам" [3].

Існуючий механізм подачі заявок на отримання підтримки певних видів діяльності занадто складний, для її отримання власнику фермерського господарства необхідно виконати цілий ряд умов з боку департаментів Мінагрополітики. У європейській практиці міністерство тільки розробляє програми підтримки та визначає пріоритети, а всі вип-

Таблиця 3. Основні характеристики виробників у сільському господарстві станом на 2015 рік

	Кількість, од.	Площа угідь, тис. га	Виробництво валової продукції сільського господарства, млн грн.
Сільськогосподарські підприємства	45 379	19 922,7	131 918,6
з них фермерські господарства	32 303	4 343,7	18 909,3
Особисті селянські господарства	4 108 400	6 307,2	107 548,7

Джерело: [6].

лати здійснює спеціалізована установа сервісного типу — платіжне агентство (далі — ПА). Беручи за основу європейський досвід, на сьогоднішній день Укрдержфонд намагається створити на власній базі подібне ПА, яке б об'єднувало та спрощувало процедуру отримання кредитів фермерами. Перший крок у заданому напрямі вже здійснено. У травні 2016 підписано тристоронній Меморандум про співпрацю між Укрдержфондом, Національним платіжним агентством при Міністерстві сільського господарства Литовської Республіки та Польським агентством з реструктуризації і модернізації сільського господарства щодо стратегічної взаємодії при реструктуризації Укрдержфонду, відповідно до норм Європейського Союзу та надання консультацій щодо операційної ефективності менеджменту організації. Згідно з концепцією ПА [5] передбачається повне форматування існуючої системи фінансової підтримки аграрного сектору, створення нової сервісної структури, яка буде відповідальною за реалізацію надання прямої фінансової підтримки згідно практики та вимог Європейського Союзу.

4. Урахування залежності від землі та проблем матеріально-технічного забезпечення. З надбанням Україною незалежності величезні площі землі були передані у приватну власність. Перерозподіл землі не самоціль, він має бути інструментом досягнення ефективного, раціонального, соціально орієнтованого використання земель підприємцями. Але земельна реформа, почата у 90-ті роки ХХ століття досі не завершена: відсутні науково-обґрунтовані стратегії, комплексні програми, стійкі пріоритети та політична єдність щодо запровадження ринку землі. Як підприємцю, фермеру необхідні стабільні правила ефективного використання землі. Для цього має бути здійснене законодавче забезпечення ринку землі — визначені суб'єкти ринку, правила та організаційні механізми регулювання, гарантування прав його учасників тощо [9, с. 34].

Сезонність як особливість сільськогосподарського виробництва потребує від фермера максимального використання робочих машин, агрегатів, транспортних засобів в оптимальній для виконання необхідних робіт у строки, щоб не допустити втрат продукції. Дані 2015 року щодо технічного оснащення сільськогосподарських підприємств у цілому та фермерських господарств зокрема свідчать про їх залежність від сезонних та погодних змін (рис. 4).

Дослідження показали, що відсоток техніки, який припадає на одне фермерське господарство є дуже малим (табл. 2), що свідчить про необхідність підтримки технічного забезпечення. Зокрема це стосується податкового стимулювання та компенсацій відповідних витрат фермерським господарствам (насамперед, малим).

Основними власними джерелами поповнення капітальних вкладень для оновлення технічного парку є відрахування від прибутку та амортизаційні нарахування. Однак через недостатній рівень рентабельності та невеликі обсяги виробництва, фермерські господарства не в змозі забезпечити нарощування та відновлення основних засобів за рахунок власних джерел. Отримання банківських кредитів є досить проблемним через відсутність заставного майна та його низьку ліквідність. Можливим є лише отримання короткострокових кредитів, а для вирішення проблеми технічного оновлення парку машин необхідні довгострокові кредити, що вирішують проблему технічного забезпечення тільки частково.

5. Підтримка суспільної значимості фермерства. В країнах з розвиненими ринковими економіками активно підтримується імідж фермера-власника. Це стосується насамперед сімейних ферм, які є формою 97% фермерських господарств Європи і головним суб'єктом забезпечення своїх країн продовольством [17, с. 9]. В Україні виробників сільгосппродукції поділено на такі категорії: підприємства, що звітують по формі 50-ст — 13 тис. підприємств; майже 32 тис. фермерських господарств-юридичних осіб, які звітують по формі 2-ферм; господарства громадян, насамперед 4,1 млн особистих селянських господарств (далі — ОСГ) (таб. 3). До ОСГ за радянською традицією ставляться як до другорядної, підсобної форми організації сільгоспвиробництва, вони практично вилучені із державної агропродовольчої системи і організованих ринків. Разом з тим, вони є найчисельнішими представниками сімейного типу господарювання і потенційними кандидатами трансформації в сімейні фермерські господарства [8; 13].

Але оформлення фермерського господарства і подальше набуття статусу фермерського господарства потребуватиме від ОСГ додаткових витрат коштів (податки, єдиний соціальний внесок, реєстраційні збори тощо), часу і зусиль на реєстрацію, ведення обліку, звітності тощо, вигоди від яких не представлені широкому загалу українських селян, що не сприяє іміджу фермерських господарств.

Виходячи із проведеного дослідження, можна констатувати, що наразі закладені законодавчі засади становлення фермерських господарств, які ще не стали повноцінною запорукою розвитку їх конкурентоспроможності. Для посилення конкурентних позицій фермерських господарств на ринках сільськогосподарської продукції і виробничих факторів необхідно запровадити наступні комплекси заходи:

— створення інституційних передумов а також сервісної структури, яка б здійснювала пряму фінансову підтримку фермерських господарств, інвестицій в них як в об'єкти власності;

— розвиток ринку сільськогосподарських земель через визначення фермерських господарств його головними суб'єктами;

— розвиток матеріально-технічного забезпечення фермерських господарств, їх інформаційного та наукового обслуговування;

— створення передумов для трансформації ОСГ в сімейні фермерські господарства, посилення на цій основі соціального захисту селян, набуття їх господарствами офіційного статусу сімейних ферм, що дасть можливість користуватися перевагами учасників легальних аграрних ринків і державною підтримкою.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Особливості фермерського господарства є тим важливим об'єктивним фактором, який зумовлює необхідність спеціального регулювання їх діяльності в аграрному законодавстві. Невизначеність політики держави та діяльності регулюючих органів щодо вирішення законодавчих та організаційних проблем розвитку фермерства негативно впливає на конкурентоспроможність фермерських господарств. Конкурентоспроможність фермерських господарств є наслідком інтересів їх власників у загальній системі суспільної підтримки їх діяльності, державної політики, спрямованої на забезпечення прозорих відносин на ринках продукції та виробничих факторів, сприяння підприємницькій активності українських селян.

Література:

1. Про захист економічної конкуренції: Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.

2. Про фермерське господарство: Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

3. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам: Постанова Кабінету Міністрів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF>

4. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/16822>.

5. Концепція створення платіжного агентства фінансування АПК та розвитку сільської місцевості на базі Укрдержфонду [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agropolit.com/news/883-prezentuvali-kontseptsiyu-stvorennya-platijnogo-agentstva-finansuvannya-apk-ta-rozvitku-silskoyi-mistsevosti-na-bazi-ukrderjfondu--slobodyanik>

6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика: монографія / В.П. Горьовий. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2007. — 540 с.

8. Заяць В.М. Підприємницька модель сільського розвитку / В.М. Заяць // Економіка АПК. — 2015. — № 11 — С. 67—78.

9. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель: монографія / В.М. Заяць. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 390 с.

10. Збарський В.К. Ефективність функціонування фермерських господарств: навч. посіб. / Збарський В.К., Горьовий В.П., Артеменко А.М. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. — 342 с.

11. Кропивко М.М. Фермерські реалії [Електронний ресурс] / М.М. Кропивко // Агробізнес сьогодні: електронне спеціалізоване видання [Електронний ресурс] [Дніпропетровськ: Дніпропетров. держ. аграрний ун-т: ТОВ "ДКС Центр", 2012]. — № 9 (232). — Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/makroekonomika/1048-fermerski-realii.html>

12. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія / М.Й. Малік, О.А. Нужна. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2007. — 270 с.

13. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М.Й. Малік, В.М. Заяць // Економіка АПК. — 2013. — № 5. — С. 87—95.

14. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / Лупенко Ю.О., Ма-

лік М.Й., Кісіль М.І., Заяць В.М. та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2014. — 58 с.

15. Розвиток підприємництва: інституціональний аспект: монографія / Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін.; за ред. М.Й. Маліка. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2016. — 432 с.

16. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін.]; за ред. М.Й. Маліка. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2013. — 50 с.

17. Hennessy T. "CAP 2014—2020 Tools to Enhance Family Farming: Opportunities and Limits", April 2014, Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, Directorate-general for internal policies, European Union.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "About the protection of Economic Competition", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (Accessed 25 September 2016).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "About the farm", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (Accessed 25 September 2016).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the use of funds provided by the state budget to support farmers"", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF> (Accessed 25 September 2016).

4. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2015), The concept of the State Target Program of the agricultural sector for the period until 2020", available at: <http://minagro.gov.ua/node/16822> (Accessed 27 September 2016).

5. Agropolit.com (2016), "Presented the concept of creating a payment agency funding agriculture and rural development at the Ukrderzhfondu — Slobodyanyk", available at: <http://agropolit.com/news/883-presentuvali-kontseptsiyu-stvorenniya-platijnogo-agentstva-finansuvannya-apk-ta-rozvitku-silskoyimistsevosti-na-bazi-ukrderjfondu--slobodyanik> (Accessed 28 September 2016).

6. State Statistics Service of Ukraine (2014), "Statistical publication 2014 Agriculture of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 22 September 2016).

7. Hor'ovyy, V. P. (2007), *Fermerstvo Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka* Farming of Ukraine: theory, methodology, practice, Natsional'nyj naukovyj tsentr Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.

8. Zaiats', V. M. (2015), "The entrepreneurial model of rural development", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 67—78.

9. Zaiats', V. M. (2011), *Rozvytok rynku sil's'kohospodars'kykh zemel'* Development of agricultural land, Natsional'nyj naukovyj tsentr Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.

10. Zbars'kyj, V. K. Hor'ovyy, V. P. and Artemenko, A. M. (2008), *Efektivnist' funktsionuvannia fermers'kykh hospodarstv* Effectiveness of the farms, Natsional'nyj naukovyj tsentr Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.

11. Kropyvko, M. M. (2012), "Farmers realities", *Ahrobiznes s'ohodni*, [Online], vol. 9 (232), available at: <http://www.agro-business.com.ua/makroekonomika/1048-fermerski-realii.html> (Accessed 26 September 2016).

12. Malik, M. J. and Nuzhna, O. A. (2007), *Konkurentospromozhnist' ahrarnykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy* The competitiveness of the agricultural enterprises: methodology and mechanisms, Natsional'nyj naukovyj tsentr Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.

13. Malik, M. J. and Zaiats', V. M. (2013), "Theoretical principles and directions of transformation of the private farms", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 87—95.

14. Lupenko Yu.O. Malik M.J. Kisil' M.I. Zaiats' V.M. (2014), *Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii simejnykh ferm v Ukraini (na prykladi ferm z vyrobnytstva moloka)* Guidelines for the organization of family farms in Ukraine (for example, farms producing milk), Natsional'nyj naukovyj tsentr Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.

15. Lupenko, Yu. O. Malik, M. J. and Zaiats' V.M. (2016), *Rozvytok pidpriemnytstva: instytutsional'nyj aspekt*, Development of the entrepreneurship: institutional aspect, Natsional'nyj naukovyj tsentr Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.

16. Lupenko, Yu. O. Malik, M. J. and Zaiats' V.M. (2013), *Stratehichni napriamy rozvytku pidpriemnytstva i kooperatsii v sil's'komu hospodarstvi na period do 2020 roku* The strategic directions of development of entrepreneurship and cooperation in agriculture for the period 2020, Natsional'nyj naukovyj tsentr Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.

17. Hennessy, T. "CAP 2014—2020 Tools to Enhance Family Farming: Opportunities and Limits", April 2014, Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, Directorate-general for internal policies, European Union.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2016 р.